

הרב אהרן ליכטנשטיין*

הגדרת כלי דיני טומאה ובדין שאובין

פתיחה

א. כלי אבן

ב. כלי מתכת

ג. פשוטי כלי עץ

ד. גודל הכלי

ה. רמת הגימור

המניח כלים תחת הצנור - אחד כלים גדולים ואחד כלים קטנים, אפילו כלי גללים כלי אבנים כלי אדמה - פוסלין את המקווה (מקוואות פ"ד מ"א).

פתיחה

בספרו **טהרת המים**¹, מונה הרב טלושקין שישה תנאים, שכל אחד מהם יכול לפסול מים למקווה מדין שאובין. לאחר מכן, הוא הולך ומפרט את פרטי דיניהם של ששת הנושאים הללו. אולם נראה שיש לפצל את הדיון ביצירת המעמד של שאובין, לשתי קבוצות של נושאים:

קבוצה אחת - נושאים הקשורים להגדרת הכלי.

קבוצה שנייה - נושאים המגדירים את פעולת השאיבה.

לדוגמה, הדיון בחומר שממנו עשוי הכלי, שייך לקבוצת הנושאים הראשונה. אך הדיון בדעת ובכוונה, שייך באופן מובהק לקבוצת הנושאים השנייה. זהו דין שאינו רלוונטי לטיבו של הכלי או להגדרתו.

* סיכום של שני שיעורים שהעביר הרב אהרן ליכטנשטיין במהלך לימוד מסכת מקוואות, בקיץ תשס"א; הסיכום לא עבר את ביקורת הרב. הערות השוליים נוספו על ידי המערכת.
1 כלל ז', סי' כה.

דוגמה נוספת - ישנה דרישה שהכלי יעמוד דווקא כדרך קבלתו.² דרישה זו איננה נוגעת, מן הסתם, להגדרת הכלי. וזאת, למרות שיש לה השפעה של ממש על חלות הפסול של שאובין.

דוגמה מסופקת קשורה לדרישה של 'נעשה לקבלה'. ניתן להבין שזהו מרכיב בהגדרת הכלי. אך אפשר להסביר שהכלי מוגדר היטב בלי קשר לדרישה זו, וכל עניינה הוא בהגדרת מעמדם של המים.

מדוע כה חשובה האבחנה שבין שתי קבוצות אלה? ובכן, מעבר לחשיבות בעצם ההבנה, ישנם הבדלים הלכתיים שעשויים להיתלות בשיוך לאחת מן הקבוצות. נציע, בקיצור, דוגמה לכך.

נניח שיש לנו צינור, ובו גומה קטנה. צינור שכזה, פוסל מדין מים שאובין. אך יש לשאול מה נפסל - האם המים שבגומת הצינור בלבד, או שמא מי הצינור כולו? ייתכן שהדבר תלוי בהגדרת טיב הפגם.

אם הדין של צינור ובו גומה מהווה דין בהגדרת כלי, אזי הצינור כולו מוגדר ככלי 'שואב'. וכל מי הצינור יחשבו שאובין. אך אם זה דין בפעולת השאיבה, ייפסלו רק המים שעברו תהליך של שאיבה, דהיינו רק מי הגומה.

ייתכן כמובן ששני הדינים תקפים, אך רצויה המודעות להבדל המושגי שביניהם. במאמר זה נתרכז בהגדרת הכלי. את הדיון בהגדרה זו, נפצל לשלושה תחומים:

תחום אחד - החומר ממנו עשוי הכלי.

תחום שני - גודלו של הכלי.

תחום שלישי - רמת הגימור של הכלי.

א. כלי אבן

בבואנו לבחון את הגדרות הכלי, בהתאם לסוג החומר ממנו הכלי עשוי, כדאי להתבונן בתחומים הלכתיים נוספים שעוסקים בהם בדיני כלים.

בתחום שלנו, דין שאובין - טורחת המשנה לכנף גם כלי אבנים וכלי אדמה תחת כנפי הפסול. האינטואיציה המיידית שולחת אותנו לתחום של קבלת טומאה. שהרי

² עיין במשנה במקוואות פ"ד מ"ב וברא"ש שם.

כלי אבנים ודומיהם - אינם מקבלים טומאה. ממילא, הקביעה של 'סוג החומר' שמופיעה במשנה, אומרת לנו שאין להתחשב בהגדרת כלי לעניין קבלת טומאה.

קביעה זו יכולה להתפרש בשתי צורות:

צורה אחת - בשאובין, בכלל לא מחפשים 'כלי'. כל מיכל מים, יוצר פסול שאובין, אפילו אם אין בו זהות הלכתית של כלי.

צורה שנייה - אכן, גם לפסול שאובין נחוי 'כלי', אך הגדרות כלי אינן אחידות. בפרט - הגדרת כלי לעניין שאובין שונה מהגדרת כלי לעניין קבלת טומאה.

הבנה אחרונה זו ניתן לנסח בשתי וריאציות:

וריאציה אחת - כלי אבנים הינם כלים לעניין פסול שאובין, מכיוון שהם כלים שניתן לשאוב בהם את המים; אך אינם מהווים כלי לעניין דיני טומאה וטהרה.

וריאציה שנייה - כלי אבנים מהווים כלי, גם לענייני טומאה וטהרה; אך ישנם כלים שאינם מקבלים טומאה.

וריאציה זו קוסמת במיוחד, מכיוון שקיים תחום נוסף בדיני טומאה וטהרה, בו ברור שגם כלי אבנים נחשבים כלים. מדובר בהלכות פרה אדומה, בדינים של מי חטאת. כך נאמר בתורה:

וְלָקְחוּ לְטָמֵא מִצֶּפֶר שְׂרֵפֶת הַחַטָּאת וְנָתַן עָלָיו מִיַּם חַיִּים אֶל כָּלִי (במדבר י"ט, יז).

אם כן, מפורש בתורה שנחוי כלי לקידוש מי חטאת; ואנו יודעים שכלי אבנים כשרים לכך. יתירה מזו - להלכה, "כל מעשיה בכלי גללים בכלי אבנים ובכלי חטאת"³, שהרי בפרט חטאת שוררים ניהוגי טהרה מוקפדים במיוחד, וכלי אבנים שאינם מקבלים טומאה - מתאימים בצורה מושלמת למטרה זו.

כמובן - ניתן לומר גם כאן, שכלי אבנים מוגדרים ככלים לעניין קידוש מי חטאת, אך לא לעניין קבלת טומאה (ואולי אפילו לא לעניין שאובין); אך וודאי שדוגמה זו מטה מעט את הכף להגדרתם של כלי אבן ככלים באופן כללי יותר.⁴

3 יומא ב ע"א. אמנם מפשט הגמרא משמע שמדובר בלשכת האבן עצמה, אך ראה רש"י שם ד"ה כל מעשיה, שפירש "כל מעשיה - של פרה". ועיין גם בתוספות שם ד"ה שכל מעשיה, ובתוספות בחולין ט ע"ב ד"ה טמאה וד"ה אם יכולה.

4 ראה גם את לשון הראב"ד, בהשגתו על הלכות מקוות פ"ח ה"ז.

ספציפית, לעניין קבלת טומאה, נראה מהרמב"ם שגם כלי אבן מוגדרים ככלים. העניין בולט, אם משווים את ניסוחי קבלת הטומאה שבאוכלין, לאלו שבכלים. כך פותח הרמב"ם את הלכות טומאת אוכלין:

כל אוכל המיוחד למאכל אדם... מקבל טומאה (הלכות טומאת אוכלין פ"א ה"א).

בהלכות כלים אין קביעה כוללנית מקבילה. אדרבה, יש קביעה מצמצמת:

שבעה מיני כלים הן שמקבלין טומאה מן התורה (הלכות כלים פ"א ה"א).

היינו - ישנם סוגי כלים רבים, אך לא כולם מקבלים טומאה; רק שבעה מתוכם שייכים למועדון האקסקלוסיבי של כלים מקבלי טומאה מן התורה (ועוד מספר מדוד של מקבלי טומאה מדרבנן).⁵

משמע - גם אם כלי אבנים יוגדרו ככלים גמורים לכל דבר, הגדרתם ככלים איננה מחייבת חלות טומאה בהם, משום שיש כלים גמורים ומלאים שפשוט אינם מקבלים טומאה.⁶ וכך פוסק הרמב"ם:

כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה - טהורין לעולם, ואין מקבלין טומאה מן הטומאות

(הלכות כלים פ"א ה"ו).

דהיינו, גם לעניין קבלת טומאה נשמרת הגדרתם ככלים, אלא שדינם הוא לא לקבל טומאה. וממילא, לתחומים אחרים נגדיר אותם ככלי. למשל, איסור טבילה בכלים יחול אף בכלי אבן.⁷

5 דיוק דומה, ניתן להציע בדברי רש"י. הוא מציין "שאין כלי מתכות טמאין דאורייתא, אלא המנויין בפרשה - הזהב והכסף..." (ראש השנה יט ע"ב ד"ה וחכמים מטהרין). גם מרש"י משמע שיש הרבה סוגים של כלי מתכות, אך לא כולם מקבלים טומאה. והוא מרחיק לכת מעבר לדברי הרמב"ם, כיוון שבדבריו יש גם סיווג פנימי בתוך כלי מתכות עצמם.

6 יתר על כן, ישנם מצבים שבהם אבן מקבלת טומאה בפועל, כאשר היא חלק ממערכת המקבלת טומאה. הדבר עולה בדיני תנור, וראה בפסקי הרמב"ם בהלכות כלים פט"ו: בה"ו, פסק שתנור מאבן טהור לעולם; אך בהט"ו פסק שהאבן שאדם שופת עליה יחד עם תנור או כירה, טמאה. אמנם, ייתכן שאלו דינים מיוחדים בתנור ובידות, ואין ללמוד מהם לעניין ההגדרות העקרוניות של כלים.

7 ואכן - כך משמע ממשנת שוקת יהוא, מקוואות פ"ד מ"ה, וראה רש"י ביבמות טו ע"א ד"ה נעשים על גבה.

ב. כלי מתכת

הדיון בכלי אבן מתעורר מפורשות במשנה. אך ראוי לדון בעניין נוסף, שלא נזכר בה - מעמד של כלי מתכות. כאן מדובר בקוטב הנגדי: אם תהינו ביחס ליכולתם של כלי אבן לפסול את המקווה, בנוגע לכלי מתכת עולה שאלה הפוכה.

מהמשניות נראה, שכדי לפסול את המקווה נחוץ כלי קיבול. אנו נשאל - האם ייתכן שכלי מתכת יפסלו את המקווה, גם ללא כלי קיבול? נקודת המוצא תהיה, שוב, ההשוואה לתחום של קבלת טומאה.

אנו יודעים שפשוטי כלי מתכות מקבלים טומאה,⁸ בניגוד לפשוטי כלי עץ וכלי חרס. לגבי כלי חרס, הדבר ברור ומוחלט :

פשוטי כלי חרש, כגון מנורה וכסא ושולחן של חרש וכיוצא בהן, אין מקבלין טומאה מן הטומאות ולא טומאת מדרס - לא מדברי תורה, ולא מדברי סופרים (רמב"ם, הלכות כלים פ"א ה"ח).

לגבי פשוטי כלי עץ, המצב מורכב יותר. ראשית, פשוטי כלי עץ מקבלים טומאת מדרס. שנית, גם אם מדובר בשאר טומאות - כלי עץ מקבלים טומאה מדברי סופרים, והפקעתם היא דווקא מקבלת טומאה דאורייתא.⁹ אך גם בנקודה זו נחלקו ראשונים, ויעויין בבבא בתרא סו ע"א ושם בתוספות ד"ה ושאני.

מכל מקום, אם דנים ברמת המצב מדאורייתא - הגישה הפשוטה מפצלת בין כלי מתכות מחד (שגם פשוטיהם מקבלים טומאה), לבין כלי עץ וכלי חרס מאידך (שפשוטיהם אינם מקבלים טומאה).

עתה נוכל ליישם גם בתחום שלנו - דין שאובין לפסול את המקווה. נוכל לטעון שבכלי עץ וחרס, וכל שכן בכלי אבנים, נחוץ כלי קיבול כדי ליצור מעמד של שאובין. אך כלי מתכת יוצרים מעמד שאובין, גם ללא בית קיבול. מייד נמתן את ההצעה הרדיקלית הזו, אך לפני כן, נצביע על משנה שממנה אולי ניתן לדייק כך:

החוטט בצנור לקבל צרורות, בשל עץ - כל שהוא, ובשל חרס - רביעית (מקוואות פ"ד מ"ג).

8 עיין ברמב"ם בהלכות כלים פ"א ה"ט.

9 עיין ברמב"ם בהלכות כלים פ"א ה"י.

מדובר בפסול שאובין, ובצינור שאיננו פוסל כשלעצמו (ר"ש). אך נהוג היה לחקוק גומה בצינור, כדי שחלקיקי עפר וחול המעורבים במים ייקלטו בתוכה - מעין תהליך זיקוק. חקיקה זו יוצרת בצינור בית קיבול, והמים העוברים בו נפסלים מדין שאובין.

אלא שהמשנה מתייחסת רק לעץ ולחרס, ואינה מזכירה כלי מתכות. ייתכן שנוכל לדייק על פסלותו של צינור מתכת, ואפילו אם אין בו חקיקה שכזו - מחמת העובדה שפשוטי כלי מתכת מקבלים טומאה. ממילא, הרי הם כלי גם לדין שאובין, ואפילו בלא בית קיבול.¹⁰

כפי שאמרנו לעיל, אפשרות זו רדיקלית למדי. מדברי הרמב"ם נראה¹¹ שהוא שולל אותה:

מטהרין את המקוות... כיצד? מביאין סלון של חרש או של אבר וכיוצא בהן, שאין הסלונות פוסלין את המקוה (הלכות מקוות פ"ח ה"ז).

אבר הוא עופרת, דהיינו - מתכת. סלון הוא בדיוק דוגמה לצינור בלי כלי קיבול. ומדברי הרמב"ם נראה שללא כלי קיבול - אין פסול מדין שאובין, אפילו כאשר מדובר בצינור של מתכת.¹²

אך אפשר למתן את החילוק שהוצע לעיל. הזכרנו לעיל את החילוק החשוב בין שני סוגים של חסרונות - חיסרון בהגדרת הכלי, וחיסרון בפעולת השאיבה. על רקע זה נוכל לפצל בין כלי מתכות מחד, לבין כלי עץ וחרס מאידך.

כלי מתכות ללא בית קיבול - הוא כלי מושלם, מצד עצם הגדרתו. אמנם הוא אינו פוסל בשאובין, אך זאת רק משום שאינו עושה פעולת שאיבה. לעומת זאת, בכלי עץ וחרס ללא בית קיבול - יש פגם בהגדרת הכלי. והעובדה שהם לא יוצרים מעמד של שאובין, נשענת על ליקוי כפול - גם הגדרתם ככלים פגומה, וגם פעולת השאיבה בעייתית בהם.

10 קצת צריך עיון - מה יהיה דינו של צינור אבן (שאף הוא אינו נזכר במשנה)? ייתכן שבו נדייק להיפך, ונאמר שאפילו אם יש לו כלי קיבול, הוא איננו פוסל בשאובין.

11 עיין, בהקשר זה, באגרות הגרי"ד הלוי (ירושלים תשס"א), על הלכות מקוואות פ"ו ה"ד, בעיקר בעמ' רלב.

12 דברי הרמב"ם הם משנה מפורשת במקוואות פ"ו המ"ח, אם כי נחלקו הראשונים האם מדובר בסילון תלוש או מחובר (ראה במלאכת שלמה שם). ובפירוש המשנה שם, ביאר הרמב"ם שסילון, אפילו אם היה בו בית קיבול - אינו פוסל מדין שאובין, הואיל ולא נעשה לקבלה ולפיכך אינו כלי קיבול (ולא כראב"ד בהשגתו שם). ועיין בתפארת ישראל על המשנה, אות סא.

הבדל זה יבאר לנו, קודם כל, את הסיבה הטקסטואלית לכך שכלי מתכות לא הוזכרו במשנה של החוטט בצינור. אנו נאמר שהמשנה עסקה בשאלה העקרונית של הגדרת כלי, ולא בדינים שקשורים לפעולת השאיבה.

כמו כן, הבדל זה הוא פתח אפשרי למקרי 'נפקא מינה'. אם נמצא, ביחס לצינורות הללו, מצב שבו משום מה יש פעולת שאיבה, אזי נחלק להלכה. בצינור מתכת נאמר שהמים שאובין, היות שהתגברנו על הבעיה היחידה שקיימת - חיסרון בפעולת השאיבה. בצינור חרס ועץ נאמר שהמים לא שאובין, מפני שעדיין חסר המרכיב העיקרי של כלי.

ג. פשוטי כלי עץ

המשנה קובעת שמעבר לגודל מסוים, כלי עץ אינם מקבלים טומאה:

השירה והתיבה והמגדל... שיש להם שולים, והן מחזיקין ארבעים סאה בלח שהם כורים ביבש - הרי אלו טהורין (כלים פט"ו מ"א).

יסוד טהרתם של הכלים הללו אינו מפורש במשנה. מפרשי המשנה מביאים את דברי הגמרא בשבת, שם מבואר הטעם לכך שכלים גדולים אינם מקבלים טומאה:

תניא: חנניה אומר, נלמדה משק - מה שק מיטלטל מלא וריקן, אף כל מיטלטל מלא וריקן (שבת פג ע"ב).

אגב, הדמיון לשק הוא גם המקור למיעוט פשוטי כלי עץ מטומאה דאורייתא. שהרי בדרישה של 'מיטלטל מלא וריקן' מקופלת האפשרות של הכלי להיות מלא, ומכאן ממועטים פשוטי כלי עץ.

אלא שכאן יש לשאול - מהו העוגן הסברתי למיעוטם של הכלים הללו מקבלת טומאה? האם יש פגם בהגדרתם ככלי, או שמא מדובר בכלים מושלמים המופקעים מקבלת טומאה? נראה שיש לדון בנפרד בפשוטי כלי עץ, ובכלי עץ העשויים לנחת (=כלים גדולים שמטרתם לנוח במקומם).

נדון תחילה בפשוטי כלי עץ. כידוע, גם פשוטי כלי חרס אינם מקבלים טומאה. ניתן להציע כי בפשוטי כלי חרס יש ליקוי בהגדרתם ככלי, ואילו פשוטי כלי עץ הם כלים גמורים אלא שאינם מקבלים טומאה.

הראיה המרכזית לעניין, לקוחה מהדין של טומאת מדרס. הקביעה שפשוטי כלי חרס אינם מקבלים טומאה, היא קביעה כללית ומוחלטת, ללא בקיעים. אין שום

טומאה בפשוטי כלי חרס - לא מדאורייתא, ולא מדרבנן. הרמב"ם מדגיש זאת, גם לגבי טומאת מדרס.¹³ לפיכך, קל לקבוע שהם לא נחשבים כליים.

לעומתם, פשוטי כלי עץ מקבלים טומאה מדברי סופרים. פרט לזאת, טומאת מדרס קיימת בהם מן התורה. וכך כותב הרמב"ם:

אבל פשוטיהן, כגון - הלוחות, והכסא... אין מקבלין טומאה אלא מדברי סופרים...
אבל במדרס הזב וחבריו - מתטמאין מן התורה (הלכות כליים פ"א ה"י).

לפיכך - נוכל לטעון שפשוטי כלי עץ מהווים כליים גמורים, מצד הגדרתם העקרונית; אך בשאר הטומאות, חוץ מטומאת מדרס, אין הם מקבלים טומאה מדאורייתא. זאת בגלל הדמיון לשק, שנדרש בהיקש.

נוסיף לדברים הללו הערה מרחיבה והערה מצמצמת. ראינו ברמב"ם שיש טומאת מדרס לפשוטי כלי עץ. המשנה בנידה מט ע"א מציינת ש"כל המטמא מדרס - מטמא טמא מת". לפירושו של רש"י, יוצא ממשנה זו שיש לרבות אף שאר טומאות מדאורייתא לפשוטי כלי עץ:

והוא הדין כלל הטומאות... דאין לך מיטמא מדרס אלא המיוחד לשכיבה. וכיון דשוי לתשמיש - כלי הוא, וכל שהוא כלי למדרס - מיטמא בכל טומאה, ואפילו הוא פשוטי כלי עץ (סוכה כ ע"א ד"ה והתנן).

מעבר לעובדה שפשוטי כלי עץ נטמאים גם בשאר טומאות, מבואר ברש"י שהם כליים גמורים. העובדה שהם טמאים מדרס, מעידה על כך שהם מהווים כלי. אך כאן ראוי להוסיף גם הערה מצמצמת.

ניתן להבין באופן הפוך מדברי רש"י, שטומאת מדרס איננה מעידה על כך שמדובר בכלי. ייתכן שדווקא בטומאת מדרס, הקריטריון 'ראוי למדרס' מספיק, אפילו כאשר מכל בחינה אחרת אין לפנינו כלי.

האמת היא שבפשוטי הפסוקים מגלים בעניין זה תופעה מעניינת. בפסוקים אנו מוצאים אבחנה עקבית בין משכב לבין מושב. נראה שבמשכב אין דרישה של כלי, אך

¹³ עיין בכלים פ"ג מ"ג, בסוגייה בבכורות לח ע"א, וברמב"ם בהלכות כליים פ"א ה"ח.

במושב דרישה כזו קיימת.¹⁴ לגבי משכב, על כל פנים, משמע שגם דבר שאיננו כלי יקבל טומאה, אם הוא מיועד למשכב.¹⁵

לעניין זה, יכולה להיות השפעה על ההיקש ממדרס לשאר טומאות. אם טומאת מדרס חלה בראוי למשכב גם כאשר איננו כלי, הרי שאין להקיש ממנה על שאר הטומאות. ואכן - רש"י מדגיש שטומאת המדרס איננה דין אקראי; היא קובעת תשמיש בחפץ, וממילא מגדירה אותו ככלי.¹⁶

זאת, בניגוד לרמב"ם. כזכור, טומאה בפשוטי כלי עץ לשיטת הרמב"ם היא מדרבנן בלבד, ורק טומאת מדרס בהם היא מדאורייתא. הרמב"ם אינו מרחיב מטומאת מדרס לשאר הטומאות. יתר על כן, אחת הדוגמאות הקלאסיות לטומאת מדרס בפשוטי כלי עץ, היא הדוגמה של מפץ. ובו קובע הרמב"ם:

המפץ אינו בכלל הכלים המקבלין שאר כל הטומאות. לפי שאינו כלי קיבול - אינו בכלל כלי עץ האמורים בתורה, והואיל והוא ראוי למשכב נתרבה לטומאת מדרס בלבד דין תורה... לא יתרבה לטהר במקוה, שאין מתטהר במקוה אלא הכלים האמורים בתורה (הלכות מקוות פ"א ה"ד).¹⁷

וייתכן, כמובן, שיש שני סוגים של פשוטי כלי עץ. יש כאלו שאינם כלי, וטומאתם מן התורה היא טומאת מדרס בלבד. ויש כאלו שטומאת מדרסם מעידה על כך שהם כלי, ובהם נוכל להקיש (כהבנת רש"י) גם לשאר טומאות.

14 עיין בויקרא ט"ו, ד-ו; שם, שם כא-כג; שם, שם כו. נציין גם, שבנידה אין אבחנה בין משכב למושב. עיין שם בפסוק כ.

15 ועל דרך הדיוק בפשוטי הפסוקים, ניתן להוסיף למשכב גם את המרכב. עיין בויקרא ט"ו, ט.

16 רש"י בנידה מט ע"א (ד"ה כל המטמא) מדבר על מושב הזב כעדות לזהותו ככלי, וכך גם מפורש בדף מט ע"ב בדברי הגמרא. לאור המוצע בשיעור, היינו יכולים לדייק מכאן שדווקא מושב הזב התרבה לשאר טומאות, ולא משכבו. אמנם, רש"י בסוכה כ ע"א (ד"ה והתנן) מפרט מהלך דומה, ושם הוא מתייחס למשכב הזב - כלומר, רש"י עצמו ודאי לא קיבל את החילוק שבין משכב לבין מושב.

17 אמנם, גם הרמב"ם מקפיד בלשונו, ואינו קובע שהמפץ איננו כלי, אלא רק שאיננו מהכלים האמורים בתורה. ועיין גם בהשגת הראב"ד על אתר.

ד. גודל הכלי

חקירה דומה לזו שחקרנו ביחס לפשוטי כלי עץ, ניתן להפעיל על כלי עץ גדולים. יש לשאול - האם הם דומים לפשוטי כלי עץ, הן בדין והן בתפישה? האם יש בהם טומאת מדרס? האם יש בהם שאר טומאות מדרבנן?

גם אם לא, יש לבדוק מהו שורש הדבר. עקרונית, ההיקש לשק ממעט גם אותם, משום שאינם בגדר 'מיטלטל מלא וריקן'. אך יש לבחון האם מדובר במיעוט עצמאי, או שמא יש כאן ליקוי בעצם הגדרתם ככלי.

נראה, שבחלק מן הנקודות הללו נחלקו הרמב"ן והתוספות. הרקע הוא המשנה בשבת פג ע"ב, שקובעת מעמד עקרוני של טהרה לספינה. בגמרא מובאים שני מקורות אפשריים למעמד ההלכתי הזה:

פשיטא, אניה בלב ים היא!¹⁸ הא קמ"ל כים - מה ים טהור, אף ספינה טהורה. תניא, חנניה אומר: נלמדה משק; מה שק מיטלטל מלא וריקן, אף כל מיטלטל מלא וריקן - לאפוקי ספינה (שבת פג ע"ב).

בגמרא נאמר שיש, בין השאר, נפקא מינה בין הלימודים לעניין ספינה של חרס. מהלימוד הראשון המבטא היקש כללי לים, יש לטהר גם ספינה של חרס; אך הלימוד של חנניה מוסב דווקא על ספינות עץ, משום שדווקא כלי עץ הוקשו לשק.¹⁹

אך האם ספינה שכזו מיטמאת בטומאת מדרס? התוספות קובעים,²⁰ שברמה העקרונית - כן. אילו ספינה הייתה דבר שנעשה למדרס, היינו מתגברים על ההיקש לשק, ומטמאים אותה בטומאת מדרס; אלא שמעשית, ספינות עשויות לפרקמטיא, ולא למדרס.²¹

18 הקושיה היא על דברי הפסוק במשלי ל', יט: "דרך אניה בלב ים".

19 ברוח הדיון בפרק ב', נוכל להציע שספינות ברזל טמאות לכולי עלמא. טומאתם של כלי ברזל כה מיידית, עד שכלל אינה עומדת לדיון, והיא לא חשובה להיקשים כמו ההיקש לים או לשק.

20 על אתר, ד"ה נלמדנה.

21 הסבר נוסף ברוח זו, מובא ברשב"א בביצה כג ע"ב, ד"ה עגלה. הרשב"א מציין שעיקרה של ספינה הוא לעבור בה ממקום למקום, ולא למדרס. משמע, אילו היתה עשויה למדרס היתה טמאה מדרס, למרות שאינה מיטלטלת מלאה וריקנית. תירוץ של הרשב"א מופיע גם בתוספות במנחות לא ע"א, ד"ה שידה. וראיצייה נוספת לתירוץ זה, עולה ברמב"ן בשבת פג ע"ב ד"ה ספינה. אמנם הרמב"ן דוחה את שיטת התוספות, כפי שנראה להלן; אך בצטטו את

יתירה מזו - מהתוספות המקביל במסכת מנחות משמע שיש לחלק, בפועל, בין שני סוגים של ספינות. ספינה העשויה לסחורה לא תקבל טומאת מדרס, ואילו ספינה העשויה לבני אדם תקבל טומאת מדרס בפועל:

ומיהו קשה מספינה... דתניא, רבי חנינא אומר: נלמדנה משק... ואמאי? הא עשויה למדרס, שנכנסים בה בני אדם! וי"ל - דאיירי בספינות גדולות, שעיקרן עשויות לתת לתוכן פרקמטיא (מנחות לא ע"א, תוספות ד"ה שידה).

הרמב"ן נוטה לחלוק על עמדת התוספות. הוא דן בדבריהם, מקשה עליהם, ומעלה אפשרות שיש בה הבדל עקרוני. הרמב"ן מציע לטהר ספינה מטומאת מדרס, גם כשהיא ראויה למדרס. זאת, בניגוד למיעוט של פשוטי כלי עץ:

ושמא אין שיטתן עיקר, אלא כל הבאין במדה (=מחזיקים ארבעים סאה בלח) - טהורין, אף על פי שהן ראויין למדרס, דגרעי מפשוטי כלי עץ. ושמא איכא רבוי בקרא לפשוטי כלי עץ דחזו למדרסאות, והבאין במדה נתמעטו מכלום (שם ד"ה ספינה).²²

את החילוק שבין כלי עץ הבאים במידה לבין פשוטי כלי עץ, ניתן להסביר באופן הבא. שניהם אינם בכלל ההיקף לשק, משום שאינם בגדר 'מיטלטל מלא וריקן'. אך יש הבדל ברמת הפקעתם מדין זה.

פשוטי כלי עץ - מיטלטלים. אין בהם 'מלא וריקן', היות שאין להם בית קיבול, אבל מטלטלים אותם. ניתן לומר שהם בגדר כלי, אך הם כלי שאין לו בית קיבול. לעומת זאת, כשאומרים על כלי עץ הבא במידה ש'אינו מיטלטל מלא וריקן', מדובר בליקוי מהותי - הוא אינו מיטלטל כלל.

לכן, כלי עץ הבאים במידה, ימועטו (לפי הרמב"ן) מכל טומאה, ואפילו מטומאת מדרס. ואילו פשוטי כלי עץ ימועטו באופן חלקי, רק מאותן טומאות התלויות במידת הדמיון לשק. אך מאחר שבמהותם הם עדיין כלים, נחיל בהם טומאת מדרס.

עתה, נחזור לדין שאובין. לדעת התוספות, גם כלי עץ גדולים נחשבים כלים, ולכן יחילו פסול שאובין על המים שבתוכם. לפי הרמב"ן - יש לחזור לשאלת השוואת התחומים. אם יש השוואה בין קבלת טומאה לבין מעמד שאובין, אזי נצטרך לחדש

שיטתם, הוא מציע שגם בספינה - יושבים על כסא שבה, ולא עליה ממש. כלומר, הספינה עצמה אינה עשויה למדרס, ולכן היא טהורה.

²² אמנם הרמב"ן עצמו, בשבת מד ע"ב ד"ה מוכני, משמע שקיבל בפשטות את דעת התוספות. ועיין בר"ן, שבת פג ע"ב ד"ה איכא, שהכריע כשיטת הרמב"ן שהובאה בגוף המאמר.

שכל דבר המכיל מים פוסל בשאובין, ואפילו איננו כלי.²³ לחילופין, יוכל הרמב"ן לקבוע שכלי עץ הבאים במידה אינם כלים לעניין קבלת טומאה, אך נחשבים כלים לעניין שאובין.²⁴

נציין, לסיום עניין זה, שניתן לקדש מי חטאת בספינה. כך מפורש במשנה בפרה פ"ה מ"ה, וכן מובא להלכה:

בכל הכלים ממלאין ומזיין ומקדשין, אפילו בכלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה ובספינה (רמב"ם, הלכות פרה אדומה פ"ו ה"ג).

כלומר קיים תחום, ואפילו בדיני טומאה וטהרה, שבו הספינה נחשבת כלי. נצטרך, אם כן, להסיק שגם לרמב"ן ספינה היא כלי, אך היא מופקעת מקבלת טומאה - אלא אם כן נחדש שהרמב"ן מחלק בין ספינה לבין כלי עץ גדולים.

חילוק זה אפשרי. אמנם הגמרא מקישה את שניהם לשק, אך יש הבדל. כי ספינה, בסופו של דבר, כן מיטלטלת.²⁵ ואולי יש לדייק מכך שבפרה פ"ה מ"ה מוזכרת דווקא ספינה, ולא כלי עץ הבאים במידה, על ההבדל שביניהם.

נחתום את הסעיף באזכור קצרצר של תמונת הראי - כלים קטנים. הגמרא בבבא קמא כה ע"ב קובעת שפכים קטנים אינם מקבלים טומאה; ושוב, יש לחקור - האם מדובר בחיסרון מהותי ב'שם כלי' שלהם, או שמא זהו כלי מושלם שאינו מקבל טומאה. נטיית הלב מצדדת באפשרות אחרונה זו.

ה. רמת הגימור

שאלת רמת הגימור המגדירה חפץ ככלי, עולה בהקשרים רבים. אנו נציג אותה בקצרה, בעיקר משום שאין עיסוק רחב ביישומה לעניין דין שאובין, למרות שיש מספר סוגיות הדנות בה לעניין קבלת טומאה.

²³ ראה בתוספות בשבת טז ע"ב ד"ה אחד. מלשון התוספות משמע שכלים גדולים פוסלים את המקווה, משום שאף זוהי שאיבה. התוספות אינם מציינים שאף אלו כלים, ומשמע שאפילו אם אינם כלים, שאיבה יש כאן.

²⁴ נוכל להציע חידוש רדיקלי יותר, ולומר שאכן - כלי עץ הבאים במידה אינם הופכים את המים לשאובין. את הריבוי של כלים גדולים במשנת מקוואות פ"ד מ"א, נפרש ברוח המתונה הבאה - כלים גדולים, אבל לא כלים גדולים מדי.

²⁵ עיין בשבת פג ע"ב תוספות ד"ה לאפוקי.

המשנה בשבת קכב ע"ב קובעת שמותר לטלטל מחט שנוטלים בה את הקוץ מן הבשר. משמע שמחט כזו היא כלי, ולכן איננה מוקצה ומותרת בטלטול. על רקע זה, עולה בגמרא האיבעיא הבאה:

שלח ליה רבא בריה דרבה לרב יוסף, ילמדנו רבינו - מחט שניטל חררה או עוקצה, מהו?
(שבת קכג ע"א).

רב יוסף משיב, שמותר לטלטל מחט כזו בשבת. סוף סוף, היתר הטלטול (כפי שמשמע מן המשנה), תלוי בכוחה של המחט לשלוף קוצים. ויכולת זו קיימת גם במחט שניטל חררה או עוקצה.

אך על תשובה זו, מגיעה קושייה מדיני טומאה:

איתיביה: מחט שניטל חררה או עוקצה - טהורה (שם)

בגמרא מובאת, בעקבות הקושייה, מחלוקת אביי ורבא. רבא נוטה להצדיק את המקשן: "מדלענין טומאה לאו מנא הוא, לענין שבת נמי לאו מנא הוא". טהרתה של המחט בדיני טומאה, מעידה על כך שאיננה כלי; ממילא, יש לאסור על טלטולה בשבת. אך אביי דוחה את הקושייה:

אמר אביי: טומאה אשבת קרמית? טומאה - כלי מעשה בעינן, לענין שבת - מידי דחוי בעינן, והא נמי חזיא למשקלא בה קוץ (שם)

מדברי אביי ניתן למקד את החילוק בשני מוקדים שונים. אם מתמקדים בביטוי 'כלי מעשה', יש לדייק שיש שני סוגי כלים. גם בשבת נחוץ כלי כדי להתיר טלטול, אלא שמחט נחשבת כלי גם אם נטיל חררה ועוקצה. בטומאה לא מסתפקים בכלי, אלא דורשים רמה גבוהה יותר של 'כלי מעשה', לאפוקי מחט נטולת עוקץ או נקב.²⁶

אך אם מתמקדים בצלע השנייה של דברי אביי, משמע שהחילוק שונה. כלי נחוץ דווקא לעניין קבלת טומאה, אך לצורך היתר טלטול בשבת אין כלל דרישה לכלי. כל מה שראוי לתפקידו ניטל בשבת, אפילו אם איננו כלי כלל; בהקשר שלנו, התפקוד הוא שליפת קוץ.

הבנה אחרונה זו, נוגעת בשאלה יסודית בדיני מוקצה, השאלה של ברירת המחדל. האם ברירת המחדל היא האיסור, וכדי להיכלל בהיתר טלטול יש להכנס לתחום

26 לדיון נרחב ביחס המושגים 'כלי' ו'כלי מעשה', עיין בחידושי ר' חיים סולוביצ'יק על הרמב"ם בהלכות כלים פ"י הט"ו.

האוכלין או הכלים; או שמא עקרונית הכל מותר, ורק מה שלא עומד לתשמיש הופך למוקצה?²⁷

אם נאמץ את ההבנה שמתמקדת ברמות שונות של כלי, נוכל להעלות שאלה מקבילה ביחס למעמד שאובין. לאיזו רמת גימור של כלי צריך להגיע? ודאי שלא נדרוש 'כלי מעשה', אך במה נסתפק להחלת מעמד שאובין?

נציין, שסביב דעת רבא בשבת קכג עולה אפשרות שלהגדרת כלי לעניין קבלת טומאה, אפילו במשהו שאיננו מוגמר כלל, כגון כלי שנשבר. **התוספות** (ד"ה מדלענין) מסיקים, שלפי רבא - כל מה שאפשר עדיין לייחדו לכלי, מקבל טומאה. האם גם ביחס לדין שאובין נאמר כך?

ושוב - אם המושג 'כלי' איננו מהווה מדד בעל ערך, וכל מיכל מים יוצר מעמד שאובין, אזי הדיון דלעיל לא כל כך רלבנטי. אך אם גם לעניין שאובין מדברים בשפה של 'כלי', אזי ייתכן שאפשר להקיש בין התחומים.

נקודה אחרונה שניתן לציין, קשורה לכלי אבנים ולחבריהם. נראה, שמעבר לייחודיות החומרית של הכלים הללו, גם רמת הגימור שלהם נמוכה יותר מכלים סטנדרטיים. אף על פי כן, הם יוצרים מעמד של שאובין. לכן, נוכל לשער שבאופן כללי, דרישות הגימור של כלים לעניין מים שאובין נמוכות למדי.

²⁷ כדאי להזכיר, בהקשר זה, את שיטת **בעל המאור** (שבת נ ע"א בדפי האלפס, ד"ה והא; שם נט ע"ב, ד"ה טעמא; והשווה לשיטת הרמב"ן, שבת קמג ע"א ד"ה הא דאמרן), הקובע שאוכלי בהמה הם מוקצה. בעה"מ ודאי קובע את האיסור כבירירת המחדל.